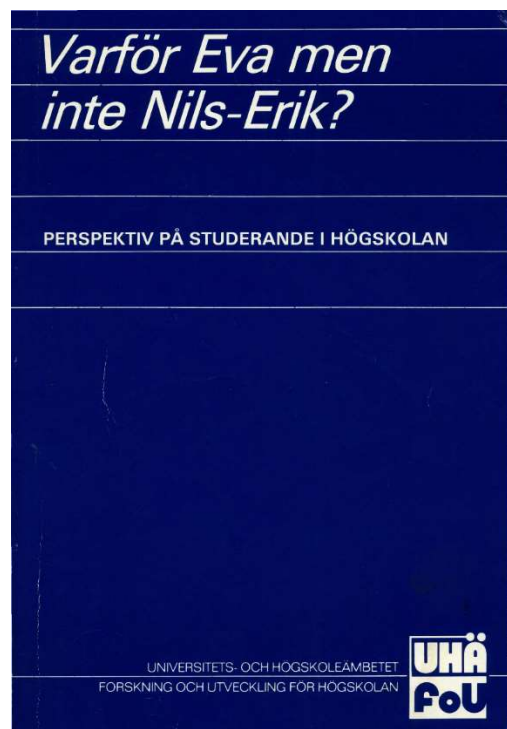

Faksimil & transkrib.

Donald Broady, "Att utforska högskolan", pp. 103–125 i
Varför Eva men inte Nils-Erik? Perspektiv på de studerande i högskolan.
UHÄ FoU Skriftserie 1987:2,
Universitets- och högskoleämbetet, Stockholm 1987.

Innehåll

Transkribering	1
Faksimil	19

Transkrib:

ATT UTFORSKA HÖGSKOLAN

Donald Broady

1. En brokig värld

I den över landet spridda grupp av forskare som bär ansvaret för denna skrift har många frågor stötts och blötts. Somliga har verkat handfasta och konkreta, åtminstone vid första påseendet. Varför, till exempel, avbryter järnverksarbetaren Nils-Erik Persson sina högskolestudier? Eva, civilingenjörsson dottern från Stockholm, hur klarar hon att läsa teknisk fysik tillsammans med trettio manliga kurskamrater? Johan, ambitiös heltidsstudent med tre småbarn, extraknäck, villa utanför stan och bortåt tjugo timmars restid per vecka – hur bär karln sig åt? Och Asa från Borlänge och ett hem utan studietraditioner, när hon tar tåget till Uppsala, vilka är hennes chanser att klara studentfabrikens opersonliga atmosfär?

Andra frågor har varit mer svårfångade: finns det, vilket många av oss har på känn utan att riktigt kunna leda i bevis, en så att säga ”modern” högskolestuderande, utan motsvarighet i tidigare studentgenerationer? De studerandes studievänor, tidsrytmer och livsvillkor, betydelsen av släkt och vänner, hälsa och ohälsa, missade tentor och studielånsbördor och mycket annat har skärskådats. Ofta har vi hamnat i diskussioner om enskilda institutioner och utbildningslinjer: hur kommer det sig att så många bland teknologerna misslyckas med studierna under de första terminerna? De stora frågorna om högskolepolitikens reformambitioner – jämlikhet mellan samhällsklasserna, jämställdhet mellan könen, den regionala rättvisan – har aldrig varit långt borta. Ibland har det hettat till i diskussionerna: skall de senaste statistiska uppgifterna tolkas så att kvinnorna flyttat fram positionerna, eller är det bara en synvilla?

Vi har ständigt kunnat konstatera att högskolan utgör en märkvärdigt mångskiftande värld. Utbildningslinjer och institutioner är så olika att bara den som är tillräckligt okunnig vågar uttala sig om ”högskolan” i singularis. De studerande och deras bakgrund, levnadsbetingelserna under [p. 106:] studietiden och de framtider som väntar är så olikartade att det ibland varit svårt att använda ett och samma ord, högskolestuderande, om dem alla.

Hur kan vi utforska den värld som kallas högskolan? En alltför sällan ställd fråga är: vilka vi? Vilken är vår utkikspunkt?

2. Att välja utkikspunkt

Alla människor ser världen från bestämda utkikspunkter, och forskarna utgör inga undantag. Men inom huvudfåran av nordamerikansk, och därmed svensk, samhällsvetenskap frågar man sällan var man själv är placerad när man ställer sina frågor till världen. Tag den välbekanta trätan om kvantitativa metoder versus kvalitativa, hårddata versus mjukdata, ”makro” versus ”mikro”, amerikanska versus kontinentala läromästare! Det är ingen naturgiven motsättning. Den har sin sociala grund i att det finns forskare som investerat tio, tjugo eller trettio år åt att räkna statistik och odla bekantskap med anglosachsiska kolleger och att det finns andra som ägnat sin möda åt tjocka tyska och franska böcker. Våra vetenskapsteoretiska ståndpunkter blir begripliga först när vi funderar över hur detta forskningsfält skapats; dagens frontlinjer är i hög grad ett resultat av utgången av tidigare uppgörelser mellan sociala grupper och konkurrerande tankeskolor. Här kan för övrigt utbildningssociologin göra nytta, ty tankeskolor har nära samband med skolor i vanlig mening; åtskilliga vetenskapsteoretiska särdrag som vi brukar räkna som nationella egenheter ”anglosachsiskt”, ”kontinentalt” – kan ledas tillbaka till olikheter i ländernas utbildningssystem. Genom att lära känna forskningsfältet i denna mening, reglerna för hur nya pretendenter upptas i gemenskapen, vilka värden som står på spel och vilka symboliska och ekonomiska vinster som finns att hämta – genom kunskap om allt detta och om vår egen placering i fältet har vi en chans att förstå varför vi ser världen som vi gör. Vi väljer inte utkikspunkt hur som helst. Varje socialt fält – det gäller inte bara forskningsfältet- har sina maktpoler och orienteringsmöjligheter och på förhand uppdragna rörelseriktningar (ungefär som ett magnetfält, därför fält-metaforen) som varje inträdande tvingas förhålla sig till.

[P. 107:] Ett sådant sociologiskt perspektiv på intellektuellt arbete uppfattas ofta, särskilt av intellektuella, som motbjudande, som ett illasinnat påhopp och ett förnekande av tankens frihet. Den reaktionen är svår att förstå. Våra tankar blir varken bättre eller sämre för att de beror på något.

Man kunde tro att den ”positivistiska” blindheten för den egna placeringen som forskare leder till en ”naturvetenskaplig” objektivistisk syn på världen. Motsatsen är vanligare, paradoxalt nog. Den som är tillräckligt obekymrad om förutsättningarna för de egna ståndpunkterna smugglar gärna, och ofta i de bästa avsikter, in dem som

outtalade premisser i sina undersökningar. Därmed blir samhällsvetenskapen en instans som dömer istället för att förklara. Låt oss välja ett exempel från utbildningsforskningen. Till den svenska utbildningspolitikens doxa, det vill säga självklara och i egentlig mening odiskutabla grundsatser, hör att det är önskvärt att högskolan rekryterar många arbetarklassbarn. Åtskillig utbildningsforskning bygger på samma ide, som må vara god eller fördärlig. För egen del tilltalas jag av tanken, men motargument saknas som bekant inte: varför skall just arbetarklassen berövas sina begåvningar? Järnverksarbetare Nils-Erik Perssons studieavbrott; hans djupt kända obehag inför en utbildning som leder till individuell social uppstigning, är en praktisk kritik av den officiella utbildningspolitiken.

Antingen iden är god eller dålig, så bör den, enligt min mening, inte tjäna som inbyggd förutsättning inom utbildningsforskningen. Det hindrar inte att den kan motivera oss att intressera oss för utbildningsforskning och kanske själva ägna oss däråt, och den behövs när resultaten skall diskuteras och i många andra sammanhang. Men om vi opererar in den i våra försök att förstå högskolan så kastrerar vi vår kunskapande förmåga. Det gör exempelvis att vi blir mer intresserade av marginella förändringar i antagningsstatistiken – frågan om andelen arbetarbarn på högskolan är 31 eller 32 procent – än av sakförhållandet att denna grupp, över hälften av befolkningen, tar mindre än en tredjedel av högskoleplatserna i anspråk, medan akademikerbarnen, motsvarande vart sjuttonde svenskt barn, besätter var sjätte plats. Den fundamentala frågan om hur olika sociala klasser och skikt använder högskolan försvinner ur synfältet om man på förhand bestämmer sig för att det intressanta är om arbetarbarnens representation på högskolan ökat till 34 procent eller sjunkit till 30 procent.

[P. 108:] Förklaringen till att frågor som den sistnämnda givits så stort utrymme är enkel. Politiker och planerare kan inte ingripa särskilt mycket i de sociala gruppernas reproduktionsstrategier (dvs hur samhällsklasser och skikt, yrkesgrupper och familjer bland annat genom att placera sin avkomma på olika utbildningsinstitutioner försöker bevara eller öka sitt innehav av symboliskt och ekonomiskt kapital). Vad politiker och planerare kan göra är marginella, men för den skull inte oviktiga, ingrepp med hjälp av de instrument som står dem till buds. När det gäller högskolan kan de påverka organisationsfrågor, skilda utbildningars dimensionering och lokalisering, tillträdesregler, spärrar och meritvärdering; samt studiefinansieringsfrågor och annat som har med de studerandes existensvillkor att göra.

Efterkrigstidens utbildningsforskning har varit nära knuten till politikernas och planerarnas behov. Inget ont i det. Problemen uppstår dels när denna speciella utvecklingspunkt, som är en bland många tänkbara, förblir oredovisad, dels när andra forskningsinriktningar trängs ut.

3. Fågelperspektivet

I det tredje kapitlet i den här skriften ger Mikael Palme ett fågelperspektiv på högskolan. Sammanfattningsvis: "Högskolan", det är efter 1977 års reform namnet på all offentlig utbildning efter gymnasieskolan. När vi talar om "nya grupper" som flyttat in i högskolan, innebär det därför framför allt att utbildningar, som oftast inte alls är nya men dit studerande från lägre socialgrupper brukat söka sig, flyttats in i högskoleorganisationen. Om vi däremot ser till traditionella universitet och högskolor, det vill säga utbildningar som krävt studentexamen, är det mest slående att de studerande fortfarande har ungefär samma sociala bakgrund som för något decennium sedan – de förändringar som skett på senare år har snarast inneburit att de övre sociala skikten stärkt sitt grepp om prestigeutbildningarna.

Något har dock hänt: Kvinnorna har onekligen blivit fler. För första gången någonsin är de nu fler än männen, inte bara på sjuksköterske- [p. 109:] eller förskollärarytbildningarna utan också inom den "traditionella" delen av högskolan, det vill säga den del som tidigare förutsatte studentexamen. Förklaringarna är flera: att männen håller ställningarna inom de mest prestigeladdade och lönsamma utbildningsvägarna (det är ett faktum); att åtskilliga bland de övriga traditionella universitetsutbildningarna sjunkit i värde; att männen väntar med sin högskoleutbildning, vilket innebär att skillnaderna efterhand kan komma att minska; samt att kvinnorna, trots allt, gjort vissa varaktiga inbrytningar.

En annan viktig förändring är att andelen män ur arbetarklassen minskat (många bland dessa återfinns i stället på tekniska gymnasieutbildningar). Detta är ytterligare en betingelse för kvinnornas intåg på högskolan. Vi kan uttrycka saken så att arbetarklassens söner upplåter sina högskoleplatser till kvinnor ur samtliga samhällsklasser. Hur detta skall tolkas är en öppen fråga. Fler kvinnor i högskolan kan vara ett tecken på att männen skaffar sig andra möjligheter. Som investering betraktad kan en teknisk gymnasieutbildning ge bättre utdelning än en utbildning till kulturkommunikatör eller psykolog eller tandläkare. Dessutom sker dagens utbildningsexplosion inte som för tjugo år sedan på högskolan, utan i näringslivets regi – vilket, om vi hårdrar en smula, innebär att det kostar kvinnliga högskolestuderande hundra eller tvåhundra tusen kronor studieskuld att skaffa sig en

utbildning som är mindre arbetsmarknadsanpassad än den som åtskilliga män får gratis.

Detta exempel påminner oss om att gränserna mellan gymnasieskola, högskola och andra bildnings- och karriärvägar är administrativa indelningar. De är ingalunda naturliga. En utbildning på gymnasieskolans fyraåriga tekniska linje är med de flesta mått mätt mer kvalificerad, kvalificerande och profitabel än åtskilliga högskoleutbildningar; för den enskilde är det inte säkert att den så kallade högre utbildningen framstår som högre. Dessutom finns det många tecken på att gränsen mellan utbildning i offentlig regi och utbildning i privat regi luckras upp. Högskoleinstitutionerna uppmuntras av statsmakterna att låta näringslivet bekosta utbildningar – och den uppdragsutbildning som högskolan står till tjänst med är numer ofta poänggivande, vilket bland annat innebär att företag fått möjlighet att köpa sig förbi högskolans spärrar (en fil kand eller doktorsexamen till förtjänta medarbetare!).

[P. 110:] I förening med de nyinrättade så kallade förnyelsefonderna, som enligt planerna skall styra över storföretagens vinster till bland annat utbildning och forskning, kan dessa nya regler för uppdragsutbildning komma att betyda en genomgripande förändring av högskolans villkor – tillflöde av friska pengar och utrymme för nya kreativa insatser, eller försvagning av högskolans självständighet i förhållande till marknaden, näringslivet, politikerna och förvaltningen, beroende på hur man vill se saken. Och hur man ser saken beror på utkikspunkten: en lärare datalogi eller biokemi har större anledning till optimism än en lärare i klassisk fornkunskap.

Ett är säkert: omställningen kommer inte att bli problemfri. Av tradition har universitetets självständighet bland annat inneburit att universitetslärarna och forskarna själva avgör vad som är värdefull utbildning och forskning – låt vara att politiker och andra kan bestämma resursfördelningen, de har ändå inte kunnat sätta betyg på verksamheten. Universitetsidealet ”de lärdas republik” innebär en tro på att universitetslärarna själva är bäst skickade att kora segrarna i sina interna kraftmätningar. Det är intressant att notera att en materiell förutsättning för det här synsättet, nämligen att svenska universitetsprofessorers någorlunda lika lön, inte längre gäller. I år (1986) tilldelas för första gången vissa förtjänta professorer, eller snarare professorer med högt marknadsvärde (återigen torde glädjen vara större på de tekniska högskolorna än bland humanioralärarna) individuella lönepåslag, vilkas storlek avgörs inte av kollegerna utan av arbetsgivaren.

Sådana överväganden kan vi göra när vi betraktar högskolan ur fågelperspektiv. Med hjälp av befolknings-, högskole- eller yrkesstatistik kan vi kartlägga dess plats i förhållande till samhällsklassernas rörelser. Genom att studera förhållandet till andra maktfält (ekonomins, politikens, förvaltningens etc) kan vi få en uppfattning om ytterligare betingelser för högskolans utveckling, exempelvis den aktuella försvagningen av dess autonomi.

Fågelperspektivet har sitt pris. Komplexiteten, de regionala och lokala särdragen, detaljerna hotar att försvinna ur blickfältet. Till en viss grad kan – men därtill krävs örnblick och mycket arbete – kvantitativa studier av stora material ge inblickar även i mer komplexa förhållanden.

[P. 111:] Det kan vara möjligt att finna regelbundenheter även i fråga om företeelser som vid första påseende bryter gängse mönster: kvinnor som väljer teknisk utbildning har kanske i hög utsträckning fäder med tekniskt yrke, arbetarbarn som mot alla odds tillägnar sig ett stort utbildningskapital härstammar kanske ofta i en eller annan mening ur en arbetararistokrati. Man kan använda nationell statistik för att leta efter regionala och lokala skillnader, eller skillnader mellan och inom yrkesgrupper. Ett exempel: Ulf P Lundgren har som en hypotes framkastat att på mindre orter vissa yrkesutövare såsom taxichaufförer, handlare etc, vilka sköter ”förbindelserna” mellan sociala skikt och som har goda kontakter med högre samhällsklasser och med mer urbana miljöer, besitter en mycket större potential för social uppstigning än socialgruppsklassificeringen låter ana. En sådan hypotes skulle relativt enkelt kunna kontrolleras med hjälp av folkbokföringsregistrens och utbildningsregistrens uppgifter om barnens utbildnings- och yrkeskarriärer.

Resultaten från studier av stora statistiska material kan dock inte stå för sig själva. Idag är det en truism att säga så, vilket innebär att synen på samhällsvetenskaplig forskning ändrats under det senaste decenniet.

4. Grodperspektivet

På senare år har också i vårt land mjukdatasociologi, ”antropologiska” tekniker, etnometodologi etc upplevt en högkonjunktur. Det har inneburit en behövlig självreflexion bland samhällsvetarna, och i någon mån fungerat som vaccin mot de slarviga generaliseringar och det genomsnittstänkande som ofta ackompanjerat det alltför ensidiga bruket av statistiska metoder.

Jag skall här pröva en förklaring till de mjuka metodernas framryckning.

Att forskarens utkikspunkt så sällan redovisas kan vara en förklaring till att högskolans lärare och andra så kallade praktiker ofta mött utbildningsforskningen med misstro: detta har inget med vår verklighet att göra. Den oförberedde läsaren som får en forskningsrapport i handen utan [p. 112:] att veta att den skall tjäna som beslutsunderlag för politiker och planerare eller som ammunition i interna fejder dem emellan, eller tillfredsställa anslagsbeviljare, eller utvidga en ämnesföreträdarens inflytandesfär, eller skaffa någon en doktorsexamen, reagerar med vag olust och är föga mottaglig för den inspiration som läsningen kanske hade kunnat erbjuda.

Vad som i USA kallats den etnometodologiska revolutionen har således nått Sverige. Kvalitativa metoder, hänvisningar till etnologi och kultursociologi, processtudier, fenomenologiska och interaktionistiska studier och undersökningar av "life span" och "life course", kartläggningar av socialisering, vardagsliv och Lebenswelt, ungdomskulturforskning och så vidare efterfrågas. Räknekarlarna har tvingats på defensiven.

Detta är i första hand en omsvängning i debatten. Den märks på tidningarnas kultursidor eller när föreläsare skall inbjudas: hellre en antropolog med förmåga att berätta mustigt om vardagslivet än en grå statistiker. Fortfarande flyter dock mycket forskningspengar till kvantitativa undersökningar, och bland de kvalitativa är åtskilliga tämligen tafatta: man kunde tro att de skulle bygga på antropologins eller sociologins landvinningar – sådana är inte sällan anspråken -men produceras ofta av trebetygsstuderande eller doktorander vilka aldrig givits chansen att lära sig hantverket. Detta kan inte bara skyllas på ansvarslösa handledare eller föråldrad grund- och forskarutbildning (urvattnade kurslistor med amerikanska textbooks i stället för samhällsvetenskapliga klassiker och annan originallitteratur): att bygga forskningsmiljöer kostar pengar, och tid, kanske decennier.

På utbildningsforskningens område är omsvängningen mycket märkbar. Efterfrågan på "kvalitativa" metoder växer och de som sysslar med statistiska metoder tvingas i många sammanhang motivera sin verksamhet. Jag tror att decentraliseringspolitiken bidragit både till att skapa nya förväntningar på forskningen och till att ge nya avnämargrupper röst. Kort sagt har man på lokal och regional nivå behov av att "känna igen sig": administratörer, linjenämndsledamöter, utbildningsledare, studievägledare och många andra behöver stoff för sina diskussioner och instrument för planering, [p. 113:] resursfördelning och maktkamper. Dessutom tillkommer nya skikt som sysslar med regional och lokal utvärdering, utvecklingsarbete, forskningsanknytning etc. Tydliga exempel finner man inom "nya" högskoleområden

som vårdlärarutbildning, socialt arbete etc, där i enlighet med den nya högskoleorganisationen forskning skall bedrivas, med följd att det växer fram nya forskningsområden. Ett exempel är sjuksköterskornas ”omvårdnadsforskning”, som framför allt karaktäriseras av konkurrensen med läkarprofessionens hittillsvarande monopol på att definiera vad vetenskapligt legitimerad kunskap på det medicinska området vill säga. Ett annat exempel är lärarutbildarnas intresse för didaktisk forskning: här begåvas metodiklektorerna, en yrkeskår som för inte länge sedan befann sig långt från universitetsvärlden och som fortfarande trots sin tjänsteställning i många fall saknar akademisk examen, med en välkommen chans att konkurrera med pedagogiklektorerna och pedagogikforskarna om forskningspengar och ära.

Med andra ord: de nya kraven på forskningen kan tolkas sociologiskt så att nya expanderande sociala grupper gör sig gällande som ”avnämare” av forskning, däribland människor som fått chans att lämna den praktiska yrkesutövningen för att i stället ägna sig åt utvärdering, forskningsanknytning eller forskning, men även – om vi håller oss till högskolan – administratörer, linjenämndsledamöter med flera på regional och lokal nivå, vilka till följd av decentraliseringen fått chans att säga sitt om forskningsangelägenheter. Kraven tar sig uttryck i missnöje med en forskning som producerat underlag för den centrala planeringen. Sådan forskning, som avkastar rikstäckande tabeller över examinationsfrekvenser, studieavbrott eller hur studerandeströmmar flyter hit eller dit, och som är av intresse för politiker och administratörer på utbildningsdepartementet, Sö eller UHÄ, ter sig inte lika oumbärlig när den betraktas från lägre nivåer inom högskolan. Där vill man i stället ”känna igen sig”. Interaktionistiska mikrostudier av studenternas möte med studievägledaren eller antropologiskt anlagda studier av deras vardag förefaller ge bättre besked om varför somliga misslyckas på tentorna eller varför kvinnorna väljer att bli förskollärare i stället för fysiker.

Den här utvecklingen är välkommen i den mån forskningen blir till glädje för fler människor och dess metodarsenal berikas. Men den är inte enbart av godo. Det frodas en övertro på vad forskningen kan åstadkomma bara den [p. 114:] anlägger grodperspektiv. Det är ett misstag att tro att studier av, låt säga, hur vardagen gestaltar sig för en liten grupp studerande skulle representera en verkligare verklighet än studier av stora statistiska material. För att resultaten skall kunna tolkas måste studier av högskolans vardag för det första vara någorlunda seriöst genomförda – det duger inte med oförpliktigade subjektivistiska impressioner under antipositivistisk flagg – och för det andra knyts till studier av bland annat varifrån de studerande kommer, vad de har i bagaget hemifrån, och vart de är på väg, vilka positioner i

yrkesliv och socialstruktur som väntar dem efter utbildningen. Här krävs statistiska material. Isolerade mikrostudier ger när det kommer till kritan sällan särskilt intressanta besked om hur verkligheten ser ut på en viss högskoleort, en viss utbildningslinje, en viss institution. Lärarna och administratörerna på platsen besitter en kännedom om de lokala betingelserna som ingen inkallad trebetygs- eller forskarstuderande förmår skaffa sig.

Den expanderande utvärderingsbranschen erbjuder många exempel på den saken. Gröna trebetygare får i uppdrag att på några veckor eller månader avtäckta sanningen om en verksamhet vars villkor de närmast berörda känner oändligt mycket bättre, vilket är befängt av flera skäl, inte minst för att de senare berövas tolkningsföreträdet. Det borde vara en självklarhet att de som arbetar på en arbetsplats reflekterar över verksamheten och delger andra sina erfarenheter. Men de frånhänder denna rättighet – som kanske borde vara en skyldighet för var och en som livnär sig på skattebetalarnas pengar – när särskilda utvärderare skaffar sig tolkningsföreträde och föreskriver vad som är bra och dåligt, normalitet och avvikelse, och vilket språk, ofta amerikaniserad kvasivetenskaplig jargong, som är giltigt för att benämna världen.

Det är lika utbrett som naivt att tro att idiografisk forskning, beskrivningar av enskilda fall, befinner sig närmare den verkliga verkligheten än undersökningar av samhällsstrukturen. I båda fallen är det fråga om en rekonstruktion i ett språk som är vetenskapens och enligt spelregler som uppstått som ett resultat av tidigare strider inom det vetenskapliga fältet.

[P. 115:] Om däremot, vilket torde gälla för åtskilliga utvärderingar eller små mikrostudier, syftet inte alls är att göra bruk av de tankeverktyg som samhällsvetenskapliga traditioner erbjuder, utan om syftet i stället är att bereda de inblandade eller andra med liknande arbetssituation tillfälle att känna igen sig och att fundera över och diskutera verksamheten, att ge dem inspiration och idéer och ammunition för maktkamper kring resursfördelning och studieorganisation – i så fall är det kanske klokare (och billigare) att inbjuda en observant och skrivkunnig människa, en journalist eller en författare, att snoka omkring, tala med folk och göra iakttagelser.

I samband med diskussionerna om de studerandeprojekt som redovisas i den här skriften gjorde vi så. Vi anlidade en journalist, som begav sig till en studentkorridor i Stockholm och intervjuade hyresgästerna samt spårade upp de nu medelålders damer

och herrar som för snart tjugo år sedan, under studentrevoltepoken, bebodde samma korridor. Journalisten skrev ned sina intryck, som gav oss mycket att tänka på.

Visserligen var det svårt att avgöra hur representativa intervjuobjekten var, men den svårigheten är inte mindre i samband med åtskilliga kvalitativa studier med vetenskapliga anspråk där materialen är små och urvalet okontrollerat. Sådana studier av låt oss säga högskolestuderande brukar, alldeles oavsett om de ursprungliga ambitionerna varit helt andra, som slutresultat avkasta en katalog över studerande-”typer”: strebern, den studieovana flickan från landet, studenten med ett uppslukande familjeliv ... Sådana typologier kan ha sitt värde, men om främsta syftet är att utan nämnvärda förklaringsförsök skapa ett dylikt typgalleri, så finns det större anledning att läsa Balzac än kursböcker i enkätkonstruktion och intervjuteknik.

Lika vanligt är att alltför närsynta studier av en viss studiemiljö eller studerandegrupp förleder till orealistiska föreställningar om ”genomsnittsstudenten”. Paradoxalt nog kan således resultaten från mikrostudier av homogena miljöer missbrukas på samma sätt som grova statistiska undersökningsresultat – i båda fallen stryks den mänskliga benägenheten att generalisera utifrån det välbekanta medhårs. När vi haft tillfälle att [p. 116:] resa runt till olika högskoleinstitutioner, har vi slagits av att lärarna, studievägledarna och andra underskattar allt det som skiljer de studerande de möter till vardags från dem som studerar på andra institutioner, linjer och högskoleorter. Ett av forskningens bidrag borde vara att skänka den överblick som vi inte kan skaffa oss på egen hand.

Idealet är kanske giraffperspektivet, en hygglig överblick över omgivningen utan att vi förlorar kontakten med gräsrotternas värld.

5. Giraffperspektivet

Specialister behövs. Det är en specialistuppgift för statistiker, makrosociologer, statsvetare och andra att kartlägga samband som dem mellan samhällsklassernas rörelser, utbildningsinstitutionernas funktioner och arbetslivets utveckling. Vi har också anledning att vara tacksamma för att det finns antropologer, etnologer, fenomenologer, kultursociologer och andra vilka gjort till sin livsuppgift att tolka världen sådan den framträder för människorna och som övat sin känslighet för vardagslivets betydelsebärande detaljer som de flesta av oss är för hemmablinda för att se.

De flesta av oss hinner varken det ena eller det andra. Livet är kort, vi kan knappast lära oss att betrakta världen ur vare sig ett renodlat fågelperspektiv eller (utom i bästa fall på hemmaplan) ur renodlade grodperspektiv. Vi har inte tid att fördjupa oss i konsten att samla in, bearbeta och tolka statistik och vi kan inte ägna månader och år åt ingående mikrostudier av andra miljöer än dem där vi vistas till vardags.

Det kanske inte gör så mycket. För de flesta praktiska syften – inklusive åtskilliga forskningssammanhang – är ett renodlat fågel- eller grodperspektiv varken nödvändigt eller önskvärt.

En lärare kan inte låta sig nöja med ett fågelperspektiv på utbildningens sociala funktioner. Högskolestatistikens eller levnadsnivåstatistikens uppgifter om samhällsgruppernas utbildningsbanor och livsstilar erbjuder [p. 117:] inget facit i fråga om det öde som väntar just hans eller hennes disciplinar: varje lärare har mätt både obildbara akademikerbarn och arbetarbarn som ”har gåvan”, som det hette förr. De regelbundenheter som statistiken uppenbarar är just statistiska, de gäller för större material. I min egen undervisningsgrupp kan det, beroende på de elever jag har framför mig och mina egna insatser, hända att professorssonen kör på tentorna och snabbköpskassörskans dotter briljerar. Det är osannolikt men inte omöjligt vilket egentligen är självklart men behöver sägas, eftersom många lärare alldeles i onödan blir beklämda och tappar modet när de tar del av den kvantitativa utbildningssociologins resultat.

Inte heller grodperspektivet är tillräckligt. Från arbetet med de projekt som redovisas i den här skriften är en erfarenhet att isolerade studier av enskilda fenomen i högskolans värld – en viss studerandegrupp, en viss högskoleinstitution, kunskapstraditioner inom en viss disciplin- blir svårtolkade så länge relationerna till andra fenomen är otillräckligt belysta. Att studera på ekonomlinjen i Karlstad är något vars mening är oupplösligt förenad med sakförhållandet att det i huvudstaden existerar en annan och mer ansedd institution vid namn Handelshögskolan. Att så många studerande vid Tekniska högskolan slås ut under de första terminerna kan inte förstås om vi inte tar med i beräkningen att de mäter en särskild och särskiljande och i vissa avseenden hårt ritualiserad kultur (nollandet, festerna) som förutsätter innehav av en specifik form av symboliskt kapital (att fadern är civilingenjör tycks underlätta), och som får sin mening därigenom att den inte liknar kulturen på andra utbildningsinstitutioner: att låta kreti och pleti gå kvar skulle fördunkla den aura av utvaldhet som kringstrålar skolan, lärarna, de teknologer som uthärdar de första terminernas press, samt, förstås, civilingenjörspessionen. När, för att välja ytterligare ett tydligt exempel, somliga (inte vilka som helst) familjer i nordliga

landsändar väljer att sända sonen eller dottern att studera inte i Umeå utan i Uppsala, är detta en handling som måste tolkas mot bakgrund av att avståndet mellan de bägge universitetsorterna inte bara är geografiskt utan också socialt.

Detta låter kanske självklart, men det är alltför vanligt att lärare och andra inom högskolan stirrar sig blinda på problemen på sin ort, i sitt ämne, vid sin institution, bland sina studenter, och glömmer att villkoren på andra håll kan vara mycket annorlunda – så annorlunda att det kan [p. 118:] leda vilse att tala om ”högskolan” eller ”de studerande” i bestämd form. Den utbildningspolitiska debatten genomsyras av illa underbyggda generaliseringar och vaga begrepp som täcker över mångfalden och variationsrikedomen.

Tag uttrycket ”studieavbrott”! Från institutionens utgångspunkt täcker ordet ett tämligen entydigt fenomen, nämligen att vissa studerande försvinner ur synfältet, vilket är otillfredsställande för lärarna, ogynnsamt för genomströmnings- och examinationsstatistiken och därmed för institutionsledningen och dyrt för staten. Ur den enskildes synvinkel kan ”studieavbrott” beteckna allt från ett personligt nederlag till en lyckosam övergång till ett rikare liv. Ur ett sociologiskt perspektiv kan som nämnts studieavbrott under vissa omständigheter tyda på att en institution eller yrkeskår, som bygger sin ställning på föreställningen om utvaldhet, försäkras sig om att pretenderer i avsaknad av erforderliga dispositioner gallras bort. I så fall skall orsakerna till studieavbrotten kanske inte i första hand tolkas som uttryck för brister i undervisningen eller studievägledningen. Det är snarare fråga om ett problematiskt möte mellan de studerandes dispositioner å ena sidan och utbildningsmiljön och det framtida yrkesfältet å den andra.

För yngre kvinnor från lägre sociala skikt med ett jämförelsevis blygsamt innehav av kulturellt kapital i bagaget kan ”studieavbrott” sammanhålla med ett av ekonomiska eller ideologiska skäl framtvingat val mellan att studera och att bilda familj. För den unge akademikersonen på civilingenjörslinjen kan ”studieavbrottet” vara resultatet av insikten att han hellre vill bli läkare som pappa eller av upptäckten att journalistyrket kanske är en mer tilltalande framtid. Åter andra studieavbrott kan i ett sociologiskt perspektiv signalera att en utbildning (jämför de yrkesområden den leder till) är på nedgång i förhållande till andra utbildningar. Tandläkarutbildningen, som idag rekryterar många kvinnor och många invandrare, kan vara ett exempel.

Slutsatsen är att olika utbildningar- liksom olika yrkesområden, samt olika sociala grupper skilda sätt att använda olika utbildningar och förhålla sig till olika yrkesområden – måste studeras relationellt, som system av särskiljande drag.

[P. 119:] **6. Att utforska högskolefältet. Några förslag**

De följande tankarna om möjligheter att undersöka högskolefältet bygger på ett samarbete med Mikael Palme.

Ofta kan relationer mellan fenomen vara av större sociologiskt intresse än fenomenen i sig själva. En viss utbildningslinje eller högskoleinstitution får sin sociala mening tack vare att den skiljer sig från andra linjer och institutioner. Den smak som utmärker de studerande och lärarna i ett hörn av högskolefältet, låt säga det mest kulturella hörnet, Konstakademien eller Musikaliska akademien, är alltid samtidigt avsmak för den smak som förknippas med dem som vistas i ett annat hörn (den ekonomiska maktens hörn: Handelshögskolan, Tekniska högskolan); en avsmak som tycks öka i styrka med kvadraten på det sociala avståndet. På samma sätt finns "vertikala" avstånd -mellan läkarutbildningen och lägre vårdutbildningar, exempelvis – och därtill som nämnts en regional fördelning som gör att avstånden mellan prestigetyngda gamla universitetsmiljöer och nya mindre högskoleorter inte bara är geografiska.

Överblicken över högskolefältet kräver kunskaper om hur olika sociala grupper – samhällsklasserna och fraktioner inom samhällsklasserna, yrkeskårer, släkter och familjer- använder utbildning för att slå vakt om sin ställning, främst genom att slussa in sina barn på lämpliga utbildningsvägar. Dessutom krävs kunskaper om högskolefältets förhållande till andra maktfält: näringslivets, politikens, journalistikens, kulturens med flera fält. Sådant kunnande skaffar man dessvärre inte i en handvändning, och för den som vill teckna en översiktskarta över högskolefältet är det mest hanterliga kanske ändå att utgå, inte från de sociala grupperna, eller från förhållandet till andra fält, utan från de institutioner vilkas särskiljande drag konstituerar högskolefältets struktur.

En första indikator på de olika linjernas och institutionernas sociala signalement är de studerandes sociala bakgrund. Här är vi i Sverige ovanligt väl försedda med statistik. Annat kunde i och för sig säga minst lika mycket om de skilda institutionernas särskiljande drag, såsom de [p. 120:] studerandes sociala framtid eller lärarkårens sammansättning och den "etos" som präglar olika utbildningslinjer och institutioner, men de studerandes sociala bakgrund är lättare åtkomlig i den offentliga statistiken. Dessutom leder studiet av elevernas sociala bakgrund fram till viktiga frågor om familjernas reproduktionsstrategier, det vill säga

de skilda sätt som familjer ur olika sociala grupper använder för att bevara eller utöka sitt innehav av symboliskt eller ekonomiskt kapital.

Att undersöka institutionernas signalement är ingen okomplicerad uppgift. Kvinnodominansen är givetvis en viktig faktor när förskolläraryrket skall beskrivas liksom dominansen av studerande ur de översta samhällsskikten när läkarutbildningen skall beskrivas, men för att bli brukbara måste signalementen kombinera ett flertal faktorer: de studerandes olika bakgrunder och framtider, könsfördelningen, studiernas uppläggning, tidsrytmerna och de värden som hyllas, lärarkårens sammansättning och etos, förbindelserna med yrkesområden och andra sociala fält utanför högskolan (förskolläraryrketens koppling till Socialstyrelsen eller Handelshögskolans till det ekonomiska maktfältet) -det är den specifika kombinationen av ett knippe sådana faktorer som ger en bestämd utbildning dess särskiljande signalement.

Att fånga utbildningars signalement är ett sätt att kartlägga högskolefältets struktur. Ytterligare några angreppssätt bör nämnas.

För att studera social skiktning och social rörlighet utgår man vanligen från individer med en bestämd utbildning eller som hör hemma inom en bestämd yrkesgrupp eller annan social grupp, varefter man frågar efter deras sociala bakgrund (vanligen med faderns socialgrupp, yrke, utbildningsnivå som mått). Det vore intressant att pröva ett annat, mindre vanligt tillvägagångssätt (som dock tidvis varit aktuellt, till exempel i Gösta Carlssons mobilitetsstudier från femtiotalet), nämligen att utgå från sociala klasser, klassfraktioner, och skikt, eller från yrkesgrupper, för att ställa frågan: vilka reproduktionsstrategier utvecklar de, vilka utbildningsinstitutioner placerar exempelvis familjerna sina barn? Hur fördelar sig civilingenjörernas, fackföreningsfunktionärernas eller journalisternas söner och döttrar, eller barn till reservofficerare, på olika utbildningsinstitutioner?

[P. 121:] Ytterligare en metod för att studera utbildningens bidrag till den sociala reproduktionen är att så att säga gå bakvägen och med facit i handen – dvs med vetenskap om vilka individer som beretts tillträde – undersöka de inträdeskrav, symboliska investeringar och insatser som gällt för olika maktfält: politikens, ekonomins, universitetens, journalistikens, etc. De sociala användningarna av utbildningsinstitutionerna framträder på så sätt i backspegeln. Vad har egentligen Tekniska högskolan betytt för att reglera tillträdet till dagens tekniska, industriella och ekonomiska maktfält? Annorlunda uttryckt: vilket socialt bruk gör en civilingenjör av sin utbildningsbiografi? Varför har så många företagsledare utan

egentliga tekniska arbetsuppgifter civilingenjörsexamen? Vad tillägnar sig teknologen utöver det tekniska kunnandet? De hårda studierna utvecklar kanhända en allmän förmåga att arbeta under stress och en beredvillighet att kasta sig över nya arbetsuppgifter, och teknologtillvaron torde skapa eller befästa en självuppfattning som är tätt knuten till ackumuleringen av ett bestämt symboliskt och socialt kapital med högt marknadsvärde. När det vidare gäller den sociala differentieringen inom civilingenjörskåren- bland annat polariseringen mellan dem som hamnar i direktionsrummen och dem som blir driftsingenjörer och liknande – har kanhända sommarlovsarbete på utländska företag (som pappa ordnat; skillnader i utbildningskapital torde ofta kunna föras tillbaka på det sociala kapitalet, det vill säga släktrelationer och ”kontakter”) eller språkkurser varit minst lika viktigt som den tekniska utbildningen. Några mer generella exempel: som förberedelse för den framtida livsbanan kan ett års vistelse i USA vara helt avgörande för den ekonomiska maktelitens barn, eller tågloffarsomrarna för den kulturella medelklassens barn, eller bosättningen i Stockholm för den yngling som pretenderar på att vinna erkännande som konstnär eller poet eller kritiker.

Och om vi letar efter skillnader mellan studerande som går samma utbildning, så spelar förmågan att föregripa framtida krav stor roll för att särskilja dem som kommer att vinna inträde på maktfälten från dem som tilldelas mer undanskymda positioner. Det är fråga om ett föregripande som inte alls behöver ta sig uttryck i medveten karriärkalkyl eller i att man läser så att ögonen blöder. Som förberedelse för inträde på bland annat de fackliga och politiska maktfälten tycks studentfackligt arbete ge minst lika stor utdelning som avklarade tentor. Närmare bestämt har vi [p. 122:] här förmodligen att göra med förvärvande av ett specifikt ”organisationskapital” eller ”politiskt kapital”: att träna sittfläsket; att skaffa sig en hållning och ett tonläge som omisskännligt utmärker den som gör sig till talesman för sina medmänniskor; att vänja sig av med novisens benägenhet att bli ivrig, höja rösten och vädja om förståelse, för att i stället tillägna sig självklarheten hos den som tar för givet att omgivningen vill eller måste lyssna – sådana talanger är inte medfödda utan resultat av mångårigt investeringsarbete.

Ja, inför inträdet på fält där rekryteringen sker genom kooptering, utan hänsyn till formella meriter, kan en överdriven satsning på studieplanens krav till och med visa sig vara en black om foten. Humaniorastudenten som suttit med näsan i kursböckerna för jämnan och aldrig varit i New York eller Paris eller ens på den nya kulturella medelklassens krogar i Stockholm har inte mycket att hämta på den mer prestigefyllda kultursides- och kulturtidskriftsmarknaden, där det är personkännedom jämte förmåga att orientera sig i aktuella strider om konstens och

kulturens värden, och framför allt ådagalagd övertygelse att det är värdefullt att strida om vilken konst och kultur som är värdefull, som räknas.

7. En avslutande fråga

Jag har skisserat tre skilda sätt att studera högskolefältet som struktur, dvs som ett system av skillnader mellan bland annat olika utbildningslinjer och institutioner. För det första, om vi utgår från bestämda linjer och institutioner, vilka olika sociala grupper befolkar då dessa? För det andra, om vi utgår från bestämda klasser, klassfraktioner, yrkesgrupper, familjer, vilka är deras skilda sociala användningar av olika linjer och institutioner? För det tredje, om vi utgår från bestämda maktfält i samhället, vilken roll spelar olika utbildningslinjer och institutioner för rekryteringen till dessa?

Dessa tre frågor leder fram till en fjärde. I arbetet med studerandeprojekten har vi ofta haft anledning att fundera över vilka tillgångar, vilket symboliskt och ekonomiskt ”kapital” från hemmet och tidigare skolgång etc, som krävs för att människor i vårt land skall lyckas ta sig genom [p. 123:] högskolan och fram till de positioner i arbetslivet och socialstrukturen som är förenade med inflytande, prestige och pengar.

Studiet av det ekonomiska kapitalet stöter på åtskilliga metodproblem. De gängse svenska teknikerna för socioekonomisk klassificering, i befolkningsstatistiken och andra register, är besvärande oprecisa i fråga om exempelvis företagare och andra grupper som bygger sin sociala ställning på tillgång till ekonomiskt kapital eller närhet till det ekonomiska maktfältet (det är betydligt lättare att finna klassifikationskriterier som gäller grupper för vilka utbildningskapitalet är av större betydelse).

Ännu svårare – och viktigare – är problemet om det finns en svensk motsvarighet till det som den franske sociologen Pierre Bourdieu benämner ”kulturellt kapital” och som i hans hemland framför allt låter sig mätas i utbildningsnivå. Finns det specifika former av svenskt ”kulturellt kapital” som bör analyseras på annat sätt? Den bourdieuska sociologins motsättning mellan kulturella och ekonomiska maktfält kanske behöver modifieras i det svenska samhället. Det kanske i mindre grad än i Frankrike existerar en dominerande, auktoriserad, legitim svensk kultur. Det är också tänkbart att det i mindre grad är fråga om ett kontinuum från den auktoriserade legitima kulturen ”nedåt” i de sociala hierarkierna. I vårt land kanske det har funnits en mer autonom folkrörelsekultur, som inte kan reduceras till nedsjunkna borgerlig kultur och som möjligen idag konverterats till någon form av organisations- eller

informationskapital: indikatorer på innehav av sådant kapital kan vara medlemskap i politiska ungdomsförbund eller studentorganisationer, fackliga uppdrag, utredningsuppdrag, poster i styrelser och nämnder eller liknande.

Detta är en hypotes som vi diskuterat. Man kan tänka sig andra. Problemet är att man dels måste ha en provisorisk uppfattning om vilka skilda slag av "kapital" de studerande besitter (en första uppgift är att söka efter användbara indikatorer), samtidigt som en underbyggd uppfattning om den saken förutsätter empiriska undersökningar. Ett är säkert, nämligen att såväl marxistisk klassanalys som traditionell socialgruppsindelning bygger på ett ohållbart metodiskt postulat om en endimensionell "vertikal" fördelning av resurser: borgarklass, mellanskikt, arbetarklass, respektive socialgrupperna 1, 2, 3 eller hur man nu vill numrera dem. I mindre grova klassifikationer brukar man anta att samhällsstegen har fler än tre pinnar, men problemet kvarstår. Bilden av en stege är en dålig metafor för ett socialt rum som utbreder sig i mer än en dimension.

[P. 124:] Det är uppenbart att i synnerhet medelklasserna och den dominerande klassen fördelar sig längs en eller flera "horisontella" dimensioner, vilka kan analyseras på många sätt: exempelvis som motsättningar mellan att vara privatanställd och att vara anställd inom offentlig sektor; mellan att bygga sin ställning å ena sidan på tillgång till ekonomiskt kapital eller närhet till det ekonomiska maktfältet och å andra sidan på utbildningskapital eller annat symboliskt kapital; mellan "uppkomlingar" och "nyrika" å ena sidan och familjer med anciennitet inom de högre klasserna å den andra; mellan arbete med ting och arbete med information.

Ett av Pierre Bourdieus viktigaste bidrag har varit att han visat på sätt att göra dessa "horisontella" dimensioner, som sålunda kan framträda i många skepnader, operationaliserbara och åtkomliga för empiriska studier. Detta är en förklaring till att Bourdieus och hans medarbetares arbete, vilket läsaren säkert noterat, betytt en hel del för våra diskussioner om studerandeprojekten.

Det kan förefalla som ett överkrav på högskoleforskningen att den skall relatera högskolans fält till andra maktfält. Forskning med den additiva ambitionen att säga allt ("vi måste få med de psykosociala aspekterna, och makronivån, och mittemellanorganisationsnivån och vardagens mikrofysik") lyckas sällan säga något intressant om någonting. Trots att det är krävande bör nog ändå frågan om de fält som utbildningen förbereder för hållas levande, i likhet med frågan om förhållandet

mellan högskolefältet och andra fält. Annars blir resultaten från studier av en viss utbildningsinstitutions inre liv eller av en viss studerandegrupp svårtolkade.

Förskollärarytbildningen låter sig knappast begripas utan kännedom om utbildningsinstitutionens förbindelser med politiska och administrativa maktfält (Socialstyrelsen), utan kännedom om journalistikens maktfält (kraftmätningen mellan debattörer som investerat i ståndpunkter för och emot den pedagogiska och socialpolitiska progressivismen), eller utan kännedom om den arbets- och äktenskapsmarknad som väntar de nyutbildade förskollärarna.

Till sist några ord för att motivera den vikt jag här fäst vid de kulturella och ekonomiska makteliternas reproduktionsstrategier.

[P. 125:] Sociologer har ägnat oproportionerligt stor uppmärksamhet åt de grupper som kallas underprivilegierade och resurssvaga, och alldeles särskilt åt "riskgrupper" som om de inte kontrolleras kostar staten pengar och ställer till oreda. Sociologer vet ojämförligt mycket mer om alkoholisters och socialhjälpstagares liv än om företagsledares och fackföreningsledares, journalisters och biskopars. Inom högskoleforskningen finns goda möjligheter att rikta sökarljuset mot maktfälten och eliterna. Inte bara vetenskapliga utan också etiska skäl talar för en sådan tyngdpunktsförskjutning. Forskaren slipper ge sig på de mest försvarslösa och utsatta, och kan, genom att i högre grad göra dem som i någon mån är hans likar till sina studieobjekt, finna en väg ut ur den traditionella intellektuelles roll att tala för andra, "folket" eller "människorna", utan att behöva räkna in sig själv och utan att märka att han talar i stället för andra.

Varför Eva men inte Nils-Erik?

PERSPEKTIV PÅ STUDERANDE I HÖGSKOLAN

UNIVERSITETS- OCH HÖGSKOLEÄMBETET
FORSKNING OCH UTVECKLING FÖR HÖGSKOLAN

Varför Eva men inte Nils-Erik?

PERSPEKTIV PÅ STUDERANDE I HÖGSKOLAN

SKRIFTSERIE 1987:2

Innehåll

EN PRESENTATION	1
PORTRÄTT AV NÅGRA STUDERANDE Samtal med Eva, Johan, Asa och Nils-Erik	11
VILKA BEFOLKAR HÖGSKOLAN? (Mikael Palme)	29
HAR DE STUDERANDE TID MED UNIVERSITETET - HAR UNIVERSITETET TID MED DE STUDERANDE? (Solveig Mårtensson)	47
KAN MAN TALA OM EN SÄRSKILD STUDIEMILJÖ? (Gunnar Hede)	57
OSÄKER - OVAN OCH ENSAM ... (Bodil Eriksson)	69
VISST KAN MAN FÖRÄNDRA SINA STUDIEVANOR! (Brit Rönnbäck)	81
NILS-ERIK PERSSON FUNDERAR PÅ ATT AVBRYTA SINA HÖGSKOLESTUDIER (Jan Holmer)	89
KAN MAN LEVA PÅ STUDIEMEDEL - KLARAR MAN ÅTERBETALNINGEN? (Allan Svensson)	97
ATT UTFORSKA HÖGSKOLAN (Donald Broady)	103
HÖGSKOLAN I DET SAMHÄLLELIGA KRAFTFÄLTET (Berthel Sutter)	127
BILAGOR	153
Bilaga 1: Deltagare i seminariet 'Studerande i högskolan'	
Bilaga 2: Projektbeskrivningar 'Studerande i högskolan'	

ATT UTFORSKA HÖGSKOLAN

Donald Broady

1. En brokig värld

I den över landet spridda grupp av forskare som bär ansvaret för denna skrift har många frågor stötts och blötts. Somliga har verkat handfasta och konkreta, åtminstone vid första påseendet. Varför, till exempel, avbryter järnverksarbetaren Nils-Erik Persson sina högskolestudier? Eva, civilingenjörsson dottern från Stockholm, hur klarar hon att läsa teknisk fysik tillsammans med trettio manliga kurskamrater? Johan, ambitiös heltidsstudent med tre småbarn, extraknäck, villa utanför stan och bortåt tjugo timmars restid per vecka - hur bär karln sig åt? Och Åsa från Borlänge och ett hem utan studietraditioner, när hon tar tåget till Uppsala, vilka är hennes chanser att klara studentfabrikens operonliga atmosfär?

Andra frågor har varit mer svårångade: finns det, vilket många av oss har på känn utan att riktigt kunna leda i bevis, en så att säga "modern" högskolestuderande, utan motsvarighet i tidigare studentgenerationer? De studerandes studievänor, tidsrytmer och livsvillkor, betydelsen av släkt och vänner, hälsa och ohälsa, missade tentor och studielånsbördor och mycket annat har skärskådats. Ofta har vi hamnat i diskussioner om enskilda institutioner och utbildningslinjer: hur kommer det sig att så många bland teknologerna misslyckas med studierna under de första terminerna? De stora frågorna om högskolepolitikens reformambitioner - jämlikhet mellan samhällsklasserna, jämställdhet mellan könen, den regionala rättvisan - har aldrig varit långt borta. Ibland har det hettat till i diskussionerna: skall de senaste statistiska uppgifterna tolkas så att kvinnorna flyttat fram positionerna, eller är det bara en synvilla?

Vi har ständigt kunnat konstatera att högskolan utgör en märkvärdigt mångskiftande värld. Utbildningslinjer och institutioner är så olika att bara den som är tillräckligt okunnig vågar uttala sig om "högskolan" i singularis. De studerande och deras bakgrund, levnadsbetingelserna under

studietiden och de framtider som väntar är så olikartade att det ibland varit svårt att använda ett och samma ord, högskolestuderande, om dem alla.

Hur kan vi utforska den värld som kallas högskolan? En alltför sällan ställd fråga är: vilka vi? Vilken är vår utkikspunkt?

2. Att välja utkikspunkt

Alla människor ser världen från bestämda utkikspunkter, och forskarna utgör inga undantag. Men inom huvudfåran av nordamerikansk, och därmed svensk, samhällsvetenskap frågar man sällan var man själv är placerad när man ställer sina frågor till världen. Tag den välbekanta trätan om kvantitativa metoder versus kvalitativa, hårddata versus mjukdata, "makro" versus "mikro", amerikanska versus kontinentala läromästare! Det är ingen naturgiven motsättning. Den har sin sociala grund i att det finns forskare som investerat tio, tjugo eller trettio år åt att räkna statistik och odla bekanskap med anglosachsiska kolleger och att det finns andra som ägnat sin möda åt tjocka tyska och franska böcker. Våra vetenskapsteoretiska ståndpunkter blir begripliga först när vi funderar över hur detta forskningsfält skapats; dagens frontlinjer är i hög grad ett resultat av utgången av tidigare uppgörelser mellan sociala grupper och konkurrerande tankeskolor. Här kan för övrigt utbildningssociologin göra nytta, ty tankeskolor har nära samband med skolor i vanlig mening; åtskilliga vetenskapsteoretiska särdrag som vi brukar räkna som nationella egenheter - "anglosachsiskt", "kontinentalt" - kan ledas tillbaka till olikheter i ländernas utbildningssystem. Genom att lära känna forskningsfältet i denna mening, reglerna för hur nya pretendenter upptas i gemenskapen, vilka värden som står på spel och vilka symboliska och ekonomiska vinster som finns att hämta - genom kunskap om allt detta och om vår egen placering i fältet har vi en chans att förstå varför vi ser världen som vi gör. Vi väljer inte utkikspunkt hur som helst. Varje socialt fält - det gäller inte bara forskningsfältet - har sina maktpoler och orienteringsmöjligheter och på förhand uppdragna rörelseriktningar (ungefär som ett magnetfält, därför fält-metaforen) som varje inträdande tvingas förhålla sig till.

Ett sådant sociologiskt perspektiv på intellektuellt arbete uppfattas ofta, särskilt av intellektuella, som motbjudande, som ett illasinnat påhopp och ett förnekande av tankens frihet. Den reaktionen är svår att förstå. Våra tankar blir varken bättre eller sämre för att de beror på något.

Man kunde tro att den "positivistiska" blindheten för den egna placeringen som forskare leder till en "naturvetenskaplig" objektivistisk syn på världen. Motsatsen är vanligare, paradoxalt nog. Den som är tillräckligt obekymrad om förutsättningarna för de egna ståndpunkterna smugglar gärna, och ofta i de bästa avsikter, in dem som outtalade premisser i sina undersökningar. Därmed blir samhällsvetenskapen en instans som dömer istället för att förklara. Låt oss välja ett exempel från utbildningsforskningen. Till den svenska utbildningspolitikens doxa, det vill säga självklara och i egentlig mening odiskutabla grundsatser, hör att det är önskvärt att högskolan rekryterar många arbetarklassbarn. Åtskillig utbildningsforskning bygger på samma idé, som må vara god eller fördärlig. För egen del tilltalas jag av tanken, men motargument saknas som bekant inte: varför skall just arbetarklassen berövas sina begåvningar? Järnverksarbetare Nils-Erik Perssons studieavbrott; hans djupt kända obehag inför en utbildning som leder till individuell social uppstigning, är en praktisk kritik av den officiella utbildningspolitiken.

Antingen idén är god eller dålig, så bör den, enligt min mening, inte tjäna som inbyggd förutsättning inom utbildningsforskningen. Det hindrar inte att den kan motivera oss att intressera oss för utbildningsforskning och kanske själva ägna oss däråt, och den behövs när resultaten skall diskuteras och i många andra sammanhang. Men om vi opererar in den i våra försök att förstå högskolan så kastar vi vår kunskapande förmåga. Det gör exempelvis att vi blir mer intresserade av marginella förändringar i antagningsstatistiken - frågan om andelen arbetarbarn på högskolan är 31 eller 32 procent - än av sakförhållandet att denna grupp, över hälften av befolkningen, tar mindre än en tredjedel av högskoleplatserna i anspråk, medan akademikerbarnen, motsvarande vart sjuttonde svenskt barn, besätter var sjätte plats. Den fundamentala frågan om hur olika sociala klasser och skikt använder högskolan försvinner ur synfältet om man på förhand bestämmer sig för att det intressanta är om arbetarbarnens representation på högskolan ökat till 34 procent eller sjunkit till 30 procent.

Förklaringen till att frågor som den sistnämnda givits så stort utrymme är enkel. Politiker och planerare kan inte ingripa särskilt mycket i de sociala gruppernas reproduktionsstrategier (dvs hur samhällsklasser och skikt, yrkesgrupper och familjer bland annat genom att placera sin avkomma på olika utbildningsinstitutioner försöker bevara eller öka sitt innehav av symboliskt och ekonomiskt kapital). Vad politiker och planerare kan göra är marginella, men för den skull inte oviktiga, ingrepp med hjälp av de instrument som står dem till buds. När det gäller högskolan kan de påverka organisationsfrågor, skilda utbildningars dimensionering och lokalisering, tillträdesregler, spärrar och meritvärdering; samt studiefinansieringsfrågor och annat som har med de studerandes existensvillkor att göra.

Efterkrigstidens utbildningsforskning har varit nära knuten till politikernas och planerarnas behov. Inget ont i det. Problemen uppstår dels när denna speciella utikispunkt, som är en bland många tänkbara, förblir oredivisad, dels när andra forskningsinriktningar trängs ut.

3. Fågelperspektivet

I det tredje kapitlet i den här skriften ger Mikael Palme ett fågelperspektiv på högskolan. Sammanfattningsvis: "Högskolan", det är efter 1977 års reform namnet på all offentlig utbildning efter gymnasieskolan. När vi talar om "nya grupper" som flyttat in i högskolan, innebär det därför framför allt att utbildningar, som oftast inte alls är nya men dit studerande från lägre socialgrupper brukat söka sig, flyttats in i högskoleorganisationen. Om vi däremot ser till traditionella universitet och högskolor, det vill säga utbildningar som krävt studentexamen, är det mest slående att de studerande fortfarande har ungefär samma sociala bakgrund som för något decennium sedan - de förändringar som skett på senare år har snarast inneburit att de övre sociala skikten stärkt sitt grepp om prestigeutbildningarna.

Något har dock hänt: Kvinnorna har onekligen blivit fler. För första gången någonsin är de nu fler än männen, inte bara på sjuksköterske-

eller förskollärarytbildningarna utan också inom den "traditionella" delen av högskolan, det vill säga den del som tidigare förutsatte studentexamen. Förklaringarna är flera: att männen håller ställningarna inom de mest prestigeladdade och lönsamma utbildningsvägarna (det är ett faktum); att åtskilliga bland de övriga traditionella universitetsutbildningarna sjunkit i värde; att männen väntar med sin högskoleutbildning, vilket innebär att skillnaderna efterhand kan komma att minska; samt att kvinnorna, trots allt, gjort vissa varaktiga inbrytningar.

En annan viktig förändring är att andelen män ur arbetarklassen minskat (många bland dessa återfinns i stället på tekniska gymnasieutbildningar). Detta är ytterligare en betingelse för kvinnornas intåg på högskolan. Vi kan uttrycka saken så att arbetarklassens söner upplåter sina högskoleplatser till kvinnor ur samtliga samhällsklasser. Hur detta skall tolkas är en öppen fråga. Fler kvinnor i högskolan kan vara ett tecken på att männen skaffar sig andra möjligheter. Som investering betraktad kan en teknisk gymnasieutbildning ge bättre utdelning än en utbildning till kulturkommunikatör eller psykolog eller tandläkare. Dessutom sker dagens utbildningsexplosion inte som för tjugo år sedan på högskolan, utan i näringslivets regi - vilket, om vi hårdrar en smula, innebär att det kostar kvinnliga högskolestuderande hundra eller tvåhundra tusen kronor i studieskuld att skaffa sig en utbildning som är mindre arbetsmarknadsanpassad än den som åtskilliga män får gratis.

Detta exempel påminner oss om att gränserna mellan gymnasieskola, högskola och andra bildnings- och karriärvägar är administrativa indelningar. De är ingalunda naturliga. En utbildning på gymnasieskolans fyraåriga tekniska linje är med de flesta mått mätt mer kvalificerad, kvalificerande och profitabel än åtskilliga högskoleutbildningar; för den enskilde är det inte säkert att den så kallade högre utbildningen framstår som högre. Dessutom finns det många tecken på att gränsen mellan utbildning i offentlig regi och utbildning i privat regi luckras upp. Högskoleinstitutionerna uppmuntras av statsmakterna att låta näringslivet bekosta utbildningar - och den uppdragsutbildning som högskolan står till tjänst med är numer ofta poänggivande, vilket bland annat innebär att företag fått möjlighet att köpa sig förbi högskolans spärrar (en fil kand eller doktorsexamen till förtjänta medarbetare!).

I förening med de nyinrättade så kallade förnyelsefonderna, som enligt planerna skall styra över storföretagens vinster till bland annat utbildning och forskning, kan dessa nya regler för uppdragsutbildning komma att betyda en genomgripande förändring av högskolans villkor - tillflöde av friska pengar och utrymme för nya kreativa insatser, eller försvagning av högskolans självständighet i förhållande till marknaden, näringslivet, politikerna och förvaltningen, beroende på hur man vill se saken. Och hur man ser saken beror på utkikspunkten: en lärare i datalogi eller biokemi har större anledning till optimism än en lärare i klassisk fornkunskap.

Ett är säkert: omställningen kommer inte att bli problemfri. Av tradition har universitetets självständighet bland annat inneburit att universitetslärarna och forskarna själva avgör vad som är värdefull utbildning och forskning - låt vara att politiker och andra kan bestämma resursfördelningen, de har ändå inte kunnat sätta betyg på verksamheten. Universitetsidealet "de lärdas republik" innebär en tro på att universitetslärarna själva är bäst skickade att kora segrarna i sina interna kraftmätningar. Det är intressant att notera att en materiell förutsättning för det här synsättet, nämligen att svenska universitetsprofessorers någorlunda lika lön, inte längre gäller. I år (1986) tilldelas för första gången vissa förtjänta professorer, eller snarare professorer med högt marknadsvärde (återigen torde glädjen vara större på de tekniska högskolorna än bland humanioralärarna) individuella lönepåslag, vilkas storlek avgörs inte av kollegerna utan av arbetsgivaren.

Sådana överväganden kan vi göra när vi betraktar högskolan ur fågelperspektiv. Med hjälp av befolknings-, högskole- eller yrkesstatistik kan vi kartlägga dess plats i förhållande till samhällsklassernas rörelser. Genom att studera förhållandet till andra maktfält (ekonomins, politikens, förvaltningens etc) kan vi få en uppfattning om ytterligare betingelser för högskolans utveckling, exempelvis den aktuella försvagningen av dess autonomi.

Fågelperspektivet har sitt pris. Komplexiteten, de regionala och lokala särdragen, detaljerna hotar att försvinna ur blickfältet. Till en viss grad kan - men därtill krävs örnblick och mycket arbete - kvantitativa studier av stora material ge inblickar även i mer komplexa förhållanden.

Det kan vara möjligt att finna regelbundenheter även i fråga om företeelser som vid första påseende bryter gängse mönster: kvinnor som väljer teknisk utbildning har kanske i hög utsträckning fäder med tekniskt yrke, arbetarbarn som mot alla odds tillägnar sig ett stort utbildningskapital härstammar kanske ofta i en eller annan mening ur en arbetararistokrati. Man kan använda nationell statistik för att leta efter regionala och lokala skillnader, eller skillnader mellan och inom yrkesgrupper. Ett exempel: Ulf P Lundgren har som en hypotes framkastat att på mindre orter vissa yrkesutövare såsom taxichaufförer, handlare etc, vilka sköter "förbindelserna" mellan sociala skikt och som har goda kontakter med högre samhällsklasser och med mer urbana miljöer, besitter en mycket större potential för social uppstigning än socialgruppsklassificeringen låter ana. En sådan hypotes skulle relativt enkelt kunna kontrolleras med hjälp av folkbokföringsregistrens och utbildningsregistrens uppgifter om barnens utbildnings- och yrkeskarriärer.

Resultaten från studier av stora statistiska material kan dock inte stå för sig själva. Idag är det en truism att säga så, vilket innebär att synen på samhällsvetenskaplig forskning ändrats under det senaste decenniet.

4. Grodperspektivet

På senare år har också i vårt land mjukdatasociologi, "antropologiska" tekniker, etnometodologi etc upplevt en högkonjunktur. Det har inneburit en behövlig självreflexion bland samhällsvetarna, och i någon mån fungerat som vaccin mot de slarviga generaliseringar och det genomsnittstänkande som ofta ackompanjerat det alltför ensidiga bruket av statistiska metoder.

Jag skall här pröva en förklaring till de mjuka metodernas framryckning.

Att forskarens utkikspunkt så sällan redovisas kan vara en förklaring till att högskolans lärare och andra så kallade praktiker ofta mött utbildningsforskningen med misstro: detta har inget med vår verklighet att göra. Den oförberedde läsaren som får en forskningsrapport i handen utan

att veta att den skall tjäna som beslutsunderlag för politiker och planerare eller som ammunition i interna fejder dem emellan, eller tillfredsställa anslagsbeviljare, eller utvidga en ämnesföreträdarens inflytandesfär, eller skaffa någon en doktorsexamen, reagerar med vag olust och är föga mottaglig för den inspiration som läsningen kanske hade kunnat erbjuda.

Vad som i USA kallats den etnometodologiska revolutionen har således nått Sverige. Kvalitativa metoder, hänvisningar till etnologi och kultursociologi, processtudier, fenomenologiska och interaktionistiska studier och undersökningar av "life span" och "life course", kartläggningar av socialisering, vardagsliv och Lebenswelt, ungdomskulturforskning och så vidare efterfrågas. Räknekarlarna har tvingats på defensiven.

Detta är i första hand en omsvängning i debatten. Den märks på tidningarnas kultursidor eller när föreläsare skall inbjudas: hellre en antropolog med förmåga att berätta mustigt om vardagslivet än en grå statistiker. Fortfarande flyter dock mycket forskningspengar till kvantitativa undersökningar, och bland de kvalitativa är åtskilliga tämligen tafatta: man kunde tro att de skulle bygga på antropologins eller sociologins landvinningar - sådana är inte sällan anspråken - men produceras ofta av trebetygsstuderande eller doktorander vilka aldrig givits chansen att lära sig hantverket. Detta kan inte bara skyllas på ansvarslösa handledare eller föråldrad grund- och forskarutbildning (urvattnade kurslistor med amerikanska textbooks i stället för samhällsvetenskapliga klassiker och annan originallitteratur): att bygga forskningsmiljöer kostar pengar, och tid, kanske decennier.

På utbildningsforskningens område är omsvängningen mycket märkbar. Efterfrågan på "kvalitativa" metoder växer och de som sysslar med statistiska metoder tvingas i många sammanhang motivera sin verksamhet. Jag tror att decentraliseringspolitiken bidragit både till att skapa nya förväntningar på forskningen och till att ge nya avnämargrupper röst. Kort sagt har man på lokal och regional nivå behov av att "känna igen sig": administratörer, linjenämndsledamöter, utbildningsledare, studievägledare och många andra behöver stoff för sina diskussioner och instrument för planering,

resursfördelning och maktkamper. Dessutom tillkommer nya skikt som sysslar med regional och lokal utvärdering, utvecklingsarbete, forskningsanknytning etc. Tydliga exempel finner man inom "nya" högskoleområden som vårdlärarutbildning, socialt arbete etc, där i enlighet med den nya högskoleorganisationen forskning skall bedrivas, med följd att det växer fram nya forskningsområden. Ett exempel är sjuksköterskornas "omvårdnadsforskning", som framför allt karaktäriseras av konkurrensen med läkarprofessionens hittillsvarande monopol på att definiera vad vetenskapligt legitimerad kunskap på det medicinska området vill säga. Ett annat exempel är lärarutbildarnas intresse för didaktisk forskning: här begåvas metodiklektorerna, en yrkeskår som för inte länge sedan befann sig långt från universitetsvärlden och som fortfarande trots sin tjänsteställning i många fall saknar akademisk examen, med en välkommen chans att konkurrera med pedagogiklektorerna och pedagogikforskarna om forskningspengar och ära.

Med andra ord: de nya kraven på forskningen kan tolkas sociologiskt så att nya expanderande sociala grupper gör sig gällande som "avnämare" av forskning, däribland människor som fått chans att lämna den praktiska yrkesutövningen för att i stället ägna sig åt utvärdering, forskningsanknytning eller forskning, men även - om vi håller oss till högskolan - administratörer, linjenämndsledamöter med flera på regional och lokal nivå, vilka till följd av decentraliseringen fått chans att säga sitt om forskningsangelägenheter. Kraven tar sig uttryck i missnöje med en forskning som producerat underlag för den centrala planeringen. Sådan forskning, som avkastar rikstäckande tabeller över examinationsfrekvenser, studieavbrott eller hur studerandeströmmar flyter hit eller dit, och som är av intresse för politiker och administratörer på utbildningsdepartementet, SÖ eller UHÄ, ter sig inte lika outhärlig när den betraktas från lägre nivåer inom högskolan. Där vill man i stället "känna igen sig". Interaktionistiska mikrostudier av studenternas möte med studievägledaren eller antropologiskt anlagda studier av deras vardag förefaller ge bättre besked om varför somliga misslyckas på tentorna eller varför kvinnorna väljer att bli förskollärare i stället för fysiker.

Den här utvecklingen är välkommen i den mån forskningen blir till glädje för fler människor och dess metodarsenal berikas. Men den är inte enbart av godo. Det frodas en övertro på vad forskningen kan åstadkomma bara den

anlägger grodperspektiv. Det är ett misstag att tro att studier av, låt säga, hur vardagen gestaltas sig för en liten grupp studerande skulle representera en verkligare verklighet än studier av stora statistiska material. För att resultaten skall kunna tolkas måste studier av högskolans vardag för det första vara någorlunda seriöst genomförda - det duger inte med oförpliktigade subjektivistiska impressioner under antipositivistisk flagg - och för det andra knyts till studier av bland annat varifrån de studerande kommer, vad de har i bagaget hemifrån, och vart de är på väg, vilka positioner i yrkesliv och socialstruktur som väntar dem efter utbildningen. Här krävs statistiska material. Isolerade mikrostudier ger när det kommer till kritan sällan särskilt intressanta besked om hur verkligheten ser ut på en viss högskoleort, en viss utbildningslinje, en viss institution. Lärarna och administratörerna på platsen besitter en kännedom om de lokala betingelserna som ingen inkallad trebetygs- eller forskarstuderande förmår skaffa sig.

Den expanderande utvärderingsbranschen erbjuder många exempel på den saken. Gröna trebetygare får i uppdrag att på några veckor eller månader avtäckta sanningen om en verksamhet vars villkor de närmast berörda känner oändligt mycket bättre, vilket är befängt av flera skäl, inte minst för att de senare berövas tolkningsföreträdet. Det borde vara en självklarhet att de som arbetar på en arbetsplats reflekterar över verksamheten och delger andra sina erfarenheter. Men de frånhänder denna rättighet - som kanske borde vara en skyldighet för var och en som livnär sig på skattebetalarnas pengar - när särskilda utvärderare skaffar sig tolkningsföreträde och föreskriver vad som är bra och dåligt, normalitet och avvikelser, och vilket språk, ofta amerikaniserad kvasivetenskaplig jargong, som är giltigt för att benämna världen.

Det är lika utbrett som naivt att tro att idiografisk forskning, beskrivningar av enskilda fall, befinner sig närmare den verkliga verkligheten än undersökningar av samhällsstrukturen. I båda fallen är det fråga om en rekonstruktion i ett språk som är vetenskapens och enligt spelregler som uppstått som ett resultat av tidigare strider inom det vetenskapliga fältet.

Om däremot, vilket torde gälla för åtskilliga utvärderingar eller små mikrostudier, syftet inte alls är att göra bruk av de tankeverktyg som samhällsvetenskapliga traditioner erbjuder, utan om syftet i stället är att bereda de inblandade eller andra med liknande arbetssituation tillfälle att känna igen sig och att fundera över och diskutera verksamheten, att ge dem inspiration och idéer och ammunition för maktkamper kring resursfördelning och studieorganisation - i så fall är det kanske klokare (och billigare) att inbjuda en observant och skrivkunnig människa, en journalist eller en författare, att snoka omkring, tala med folk och göra iakttagelser.

I samband med diskussionerna om de studerandeprojekt som redovisas i den här skriften gjorde vi så. Vi anlätade en journalist, som begav sig till en studentkorridor i Stockholm och intervjuade hyresgästerna samt spårade upp de nu medelålders damer och herrar som för snart tjugo år sedan, under studentrevoltepoken, bebodde samma korridor. Journalisten skrev ned sina intryck, som gav oss mycket att tänka på.

Visserligen var det svårt att avgöra hur representativa intervjuobjekten var, men den svårigheten är inte mindre i samband med åtskilliga kvalitativa studier med vetenskapliga anspråk där materialen är små och urvalet okontrollerat. Sådana studier av låt oss säga högskolestuderande brukar, alldeles oavsett om de ursprungliga ambitionerna varit helt andra, som slutresultat avkasta en katalog över studerande-"typer": strebern, den studieovana flickan från landet, studenten med ett uppslukande familjeliv ... Sådana typologier kan ha sitt värde, men om främsta syftet är att utan nämnvärda förklaringsförsök skapa ett dylikt typgalleri, så finns det större anledning att läsa Balzac än kursböcker i enkätkonstruktion och intervjuteknik.

Lika vanligt är att alltför närsynta studier av en viss studiemiljö eller studerandegrupp förleder till orealistiska föreställningar om "genomsnittsstudenten". Paradoxalt nog kan således resultaten från mikrostudier av homogena miljöer missbrukas på samma sätt som grova statistiska undersökningsresultat - i båda fallen stryks den mänskliga benägenheten att generalisera utifrån det välbekanta medhårs. När vi haft tillfälle att

resa runt till olika högskoleinstitutioner, har vi slagits av att lärarna, studievägledarna och andra underskattar allt det som skiljer de studerande de möter till vardags från dem som studerar på andra institutioner, linjer och högskoleorter. Ett av forskningens bidrag borde vara att skänka den överblick som vi inte kan skaffa oss på egen hand.

Idealet är kanske giraffperspektivet, en hygglig överblick över omgivningen utan att vi förlorar kontakten med gräsrotternas värld.

5. Giraffperspektivet

Specialister behövs. Det är en specialistuppgift för statistiker, makrosociologer, statsvetare och andra att kartlägga samband som dem mellan samhällsklassernas rörelser, utbildningsinstitutionernas funktioner och arbetslivets utveckling. Vi har också anledning att vara tacksamma för att det finns antropologer, etnologer, fenomenologer, kultursociologer och andra vilka gjort till sin livsuppgift att tolka världen sådan den framträder för människorna och som övat sin känslighet för vardagslivets betydelsebärande detaljer som de flesta av oss är för hemmablinda för att se.

De flesta av oss hinner varken det ena eller det andra. Livet är kort, vi kan knappast lära oss att betrakta världen ur vare sig ett renodlat fågelperspektiv eller (utom i bästa fall på hemmaplan) ur renodlade grodperspektiv. Vi har inte tid att fördjupa oss i konsten att samla in, bearbeta och tolka statistik och vi kan inte ägna månader och år åt ingående mikrostudier av andra miljöer än dem där vi vistas till vardags.

Det kanske inte gör så mycket. För de flesta praktiska syften - inklusive åtskilliga forskningssammanhang - är ett renodlat fågel- eller grodperspektiv varken nödvändigt eller önskvärt.

En lärare kan inte låta sig nöja med ett fågelperspektiv på utbildningens sociala funktioner. Högskolestatistikens eller levnadsnivåstatistikens uppgifter om samhällsgruppernas utbildningsbanor och livsstilar erbjuder

inget facit i fråga om det öde som väntar just hans eller hennes disciplar: varje lärare har mött både obildbara akademikerbarn och arbetarbarn som "har gåvan", som det hette förr. De regelbundenheter som statistiken uppenbarar är just statistiska, de gäller för större material. I min egen undervisningsgrupp kan det, beroende på de elever jag har framför mig och mina egna insatser, hända att professorssonen kör på tentorna och snabbköpskassörskans dotter briljerar. Det är osannolikt men inte omöjligt - vilket egentligen är självklart men behöver sägas, eftersom många lärare alldeles i onödan blir beklämda och tappar modet när de tar del av den kvantitativa utbildningssociologins resultat.

Inte heller grodperspektivet är tillräckligt. Från arbetet med de projekt som redovisas i den här skriften är en erfarenhet att isolerade studier av enskilda fenomen i högskolans värld - en viss studerandegrupp, en viss högskoleinstitution, kunskapstraditioner inom en viss disciplin - blir svårtolkade så länge relationerna till andra fenomen är otillräckligt belysta. Att studera på ekonomlinjen i Karlstad är något vars mening är oupplösligt förenad med sakförhållandet att det i huvudstaden existerar en annan och mer ansedd institution vid namn Handelshögskolan. Att så många studerande vid Tekniska högskolan slås ut under de första terminerna kan inte förstås om vi inte tar med i beräkningen att de möter en särskild och särskiljande och i vissa avseenden hårt ritualiserad kultur (nollandet, festerna) som förutsätter innehav av en specifik form av symboliskt kapital (att fadern är civilingenjör tycks underlätta), och som får sin mening därigenom att den inte liknar kulturen på andra utbildningsinstitutioner: att låta kreti och pleti gå kvar skulle fördunkla den aura av utvaldhet som kringstrålar skolan, lärarna, de teknologer som uthärdar de första terminernas press, samt, förstås, civilingenjörspprofessionen. När, för att välja ytterligare ett tydligt exempel, somliga (inte vilka som helst) familjer i nordliga landsändar väljer att sända sonen eller dottern att studera inte i Umeå utan i Uppsala, är detta en handling som måste tolkas mot bakgrund av att avståndet mellan de bägge universitetsorterna inte bara är geografiskt utan också socialt.

Detta låter kanske självklart, men det är alltför vanligt att lärare och andra inom högskolan stirrar sig blinda på problemen på sin ort, i sitt ämne, vid sin institution, bland sina studenter, och glömmer att villkoren på andra håll kan vara mycket annorlunda - så annorlunda att det kan

leda vilse att tala om "högskolan" eller "de studerande" i bestämd form. Den utbildningspolitiska debatten genomsyras av illa underbyggda generaliseringar och vaga begrepp som täcker över mångfalden och variationsrikedomen.

Tag uttrycket "studieavbrott"! Från institutionens utgångspunkt täcker ordet ett tämligen entydigt fenomen, nämligen att vissa studerande försvinner ur synfältet, vilket är otillfredsställande för lärarna, ogynnsamt för genomströmnings- och examinationsstatistiken och därmed för institutionsledningen och dyrt för staten. Ur den enskildes synvinkel kan "studieavbrott" beteckna allt från ett personligt nederlag till en lyckosam övergång till ett rikare liv. Ur ett sociologiskt perspektiv kan som nämnts studieavbrott under vissa omständigheter tyda på att en institution eller yrkeskår, som bygger sin ställning på föreställningen om utvaldhed, försäkrar sig om att pretendenten i avsaknad av erforderliga dispositioner gallras bort. I så fall skall orsakerna till studieavbrotten kanske inte i första hand tolkas som uttryck för brister i undervisningen eller studievägledningen. Det är snarare fråga om ett problematiskt möte mellan de studerandes dispositioner å ena sidan och utbildningsmiljön och det framtida yrkesfältet å den andra.

För yngre kvinnor från lägre sociala skikt med ett jämförelsevis blygsamt innehav av kulturellt kapital i bagaget kan "studieavbrott" sammanhålla med ett av ekonomiska eller ideologiska skäl framtvingat val mellan att studera och att bilda familj. För den unge akademikersonen på civilingenjörslinjen kan "studieavbrottet" vara resultatet av insikten att han hellre vill bli läkare som pappa eller av upptäckten att journalistyrket kanske är en mer tilltalande framtid. Åter andra studieavbrott kan i ett sociologiskt perspektiv signalera att en utbildning (jämför de yrkesområden den leder till) är på nedgång i förhållande till andra utbildningar. Tandläkarutbildningen, som idag rekryterar många kvinnor och många invandrare, kan vara ett exempel.

Slutsatsen är att olika utbildningar - liksom olika yrkesområden, samt olika sociala gruppers skilda sätt att använda olika utbildningar och förhålla sig till olika yrkesområden - måste studeras relationellt, som system av särskiljande drag.

6. Att utforska högskolefältet. Några förslag

De följande tankarna om möjligheter att undersöka högskolefältet bygger på ett samarbete med Mikael Palme.

Ofta kan relationer mellan fenomen vara av större sociologiskt intresse än fenomenen i sig själva. En viss utbildningslinje eller högskoleinstitution får sin sociala mening tack vare att den skiljer sig från andra linjer och institutioner. Den smak som utmärker de studerande och lärarna i ett hörn av högskolefältet, låt säga det mest kulturella hörnet, Konstakademien eller Musikaliska akademien, är alltid samtidigt avsmak för den smak som förknippas med dem som vistas i ett annat hörn (den ekonomiska maktens hörn: Handelshögskolan, Tekniska högskolan); en avsmak som tycks öka i styrka med kvadraten på det sociala avståndet. På samma sätt finns "vertikala" avstånd - mellan läkarutbildningen och lägre vårdutbildningar, exempelvis - och därtill som nämnts en regional fördelning som gör att avstånden mellan prestigetyngda gamla universitetsmiljöer och nya mindre högskoleorter inte bara är geografiska.

Överblicken över högskolefältet kräver kunskaper om hur olika sociala grupper - samhällsklasserna och fraktioner inom samhällsklasserna, yrkeskåror, släkter och familjer - använder utbildning för att slå vakt om sin ställning, främst genom att slussa in sina barn på lämpliga utbildningsvägar. Dessutom krävs kunskaper om högskolefältets förhållande till andra maktfält: näringslivets, politikens, journalistikens, kulturens med flera fält. Sådant kunnande skaffar man dessvärre inte i en handvändning, och för den som vill teckna en översiktskarta över högskolefältet är det mest hanterliga kanske ändå att utgå, inte från de sociala grupperna, eller från förhållandet till andra fält, utan från de institutioner vilkas särskiljande drag konstituerar högskolefältets struktur.

En första indikator på de olika linjernas och institutionernas sociala signalement är de studerandes sociala bakgrund. Här är vi i Sverige ovanligt väl försedda med statistik. Annat kunde i och för sig säga minst lika mycket om de skilda institutionernas särskiljande drag, såsom de

studerandes sociala framtid eller lärarkårernas sammansättning och den "etos" som präglar olika utbildningslinjer och institutioner, men de studerandes sociala bakgrund är lättare åtkomlig i den offentliga statistiken. Dessutom leder studiet av elevernas sociala bakgrund fram till viktiga frågor om familjernas reproduktionsstrategier, det vill säga de skilda sätt som familjer ur olika sociala grupper använder för att bevara eller utöka sitt innehav av symboliskt eller ekonomiskt kapital.

Att undersöka institutionernas signalement är ingen okomplicerad uppgift. Kvinnodominansen är givetvis en viktig faktor när förskollärarytbildningen skall beskrivas liksom dominansen av studerande ur de översta samhällsskikten när läkarutbildningen skall beskrivas, men för att bli brukbara måste signalementen kombinera ett flertal faktorer: de studerandes olika bakgrunder och framtider, könsfördelningen, studiernas uppläggning, tidsrytmerna och de värden som hyllas, lärarkårens sammansättning och etos, förbindelserna med yrkesområden och andra sociala fält utanför högskolan (förskollärarytbildningens koppling till Socialstyrelsen eller Handelshögskolans till det ekonomiska maktfältet) - det är den specifika kombinationen av ett knippe sådana faktorer som ger en bestämd utbildning dess särskiljande signalement.

Att fånga utbildningars signalement är ett sätt att kartlägga högskolefältets struktur. Ytterligare några angreppssätt bör nämnas.

För att studera social skiktning och social rörlighet utgår man vanligen från individer med en bestämd utbildning eller som hör hemma inom en bestämd yrkesgrupp eller annan social grupp, varefter man frågar efter deras sociala bakgrund (vanligen med faderns socialgrupp, yrke, utbildningsnivå som mått). Det vore intressant att pröva ett annat, mindre vanligt tillvägagångssätt (som dock tidvis varit aktuellt, till exempel i Gösta Carlssons mobilitetesstudier från femtiotalet), nämligen att utgå från sociala klasser, klassfraktioner, och skikt, eller från yrkesgrupper, för att ställa frågan: vilka reproduktionsstrategier utvecklar de, i vilka utbildningsinstitutioner placerar exempelvis familjerna sina barn? Hur fördelar sig civilingenjörernas, fackföreningsfunktionärernas eller journalisternas söner och döttrar, eller barn till reservofficerare, på olika utbildningsinstitutioner?

Ytterligare en metod för att studera utbildningens bidrag till den sociala reproduktionen är att så att säga gå bakvägen och med facit i handen - dvs med vetskap om vilka individer som beretts tillträde - undersöka de inträdeskrav, symboliska investeringar och insatser som gällt för olika maktfält: politikens, ekonomins, universitetens, journalistikens, etc. De sociala användningarna av utbildningsinstitutionerna framträder på så sätt i backspeglarna. Vad har egentligen Tekniska högskolan betytt för att reglera tillträdet till dagens tekniska, industriella och ekonomiska maktfält? Annorlunda uttryckt: vilket socialt bruk gör en civilingenjör av sin utbildningsbiografi? Varför har så många företagsledare utan egentliga tekniska arbetsuppgifter civilingenjörsexamen? Vad tillägnar sig teknologen utöver det tekniska kunnandet? De hårda studierna utvecklar kanhända en allmän förmåga att arbeta under stress och en beredvilighet att kasta sig över nya arbetsuppgifter, och teknologtillvaron torde skapa eller befästa en självuppfattning som är tätt knuten till ackumuleringen av ett bestämt symboliskt och socialt kapital med högt marknadsvärde. När det vidare gäller den sociala differentieringen inom civilingenjörskåren - bland annat polariseringen mellan dem som hamnar i direktionsrummen och dem som blir driftsingenjörer och liknande - har kanhända sommarlovsarbete på utländska företag (som pappa ordnat; skillnader i utbildningskapital torde ofta kunna föras tillbaka på det sociala kapitalet, det vill säga släktrelationer och "kontakter") eller språkurser varit minst lika viktigt som den tekniska utbildningen. Några mer generella exempel: som förberedelse för den framtida livsbanan kan ett års vistelse i USA vara helt avgörande för den ekonomiska maktelitens barn, eller tågluffarsomrarna för den kulturella medelklassens barn, eller bosättningen i Stockholm för den yngling som pretenderar på att vinna erkännande som konstnär eller poet eller kritiker.

Och om vi letar efter skillnader mellan studerande som går samma utbildning, så spelar förmågan att föregripa framtida krav stor roll för att särskilja dem som kommer att vinna inträde på maktfälten från dem som tilldelas mer undanskymda positioner. Det är fråga om ett föregripande som inte alls behöver ta sig uttryck i medveten karriärkalkyl eller i att man läser så att ögonen blöder. Som förberedelse för inträde på bland annat de fackliga och politiska maktfälten tycks studentfackligt arbete ge minst lika stor utdelning som avklarade tentor. Närmare bestämt har vi

här förmodligen att göra med förvärvande av ett specifikt "organisations-kapital" eller "politiskt kapital": att träna sittfläsket; att skaffa sig en hållning och ett tonläge som omisstkänligt utmärker den som gör sig till talesman för sina medmänniskor; att vänja sig av med novisens benägenhet att bli ivrig, höja rösten och vädja om förståelse, för att i stället tillägna sig självklarheten hos den som tar för givet att omgivningen vill eller måste lyssna - sådana talanger är inte medfödda utan resultat av mångårigt investeringsarbete.

Ja, inför inträdet på fält där rekryteringen sker genom kooptering, utan hänsyn till formella meriter, kan en överdriven satsning på studieplanens krav till och med visa sig vara en black om foten. Humaniorastudenten som suttit med näsan i kursböckerna för jämnan och aldrig varit i New York eller Paris eller ens på den nya kulturella medelklassens krogar i Stockholm har inte mycket att hämta på den mer prestigefyllda kultursides- och kulturtidskriftsmarknaden, där det är personkännedom jämte förmåga att orientera sig i aktuella strider om konstens och kulturens värden, och framför allt ådagalagd övertygelse att det är värdefullt att strida om vilken konst och kultur som är värdefull, som räknas.

7. En avslutande fråga

Jag har skisserat tre skilda sätt att studera högskolefältet som struktur, dvs som ett system av skillnader mellan bland annat olika utbildningslinjer och institutioner. För det första, om vi utgår från bestämda linjer och institutioner, vilka olika sociala grupper befolkar då dessa? För det andra, om vi utgår från bestämda klasser, klassfraktioner, yrkesgrupper, familjer, vilka är deras skilda sociala användningar av olika linjer och institutioner? För det tredje, om vi utgår från bestämda maktfält i samhället, vilken roll spelar olika utbildningslinjer och institutioner för rekryteringen till dessa?

Dessa tre frågor leder fram till en fjärde. I arbetet med studerandeprojektet har vi ofta haft anledning att fundera över vilka tillgångar, vilket symboliskt och ekonomiskt "kapital" från hemmet och tidigare skolgång etc, som krävs för att människor i vårt land skall lyckas ta sig genom

högskolan och fram till de positioner i arbetslivet och socialstrukturen som är förenade med inflytande, prestige och pengar.

Studiet av det ekonomiska kapitalet stöter på åtskilliga metodproblem. De gängse svenska teknikerna för socioekonomisk klassificering, i befolkningsstatistiken och andra register, är besvärande oprecisa i fråga om exempelvis företagare och andra grupper som bygger sin sociala ställning på tillgång till ekonomiskt kapital eller närhet till det ekonomiska maktfältet (det är betydligt lättare att finna klassifikationskriterier som gäller grupper för vilka utbildningskapitalet är av större betydelse).

Ännu svårare - och viktigare - är problemet om det finns en svensk motsvarighet till det som den franske sociologen Pierre Bourdieu benämner "kulturellt kapital" och som i hans hemland framför allt låter sig mätas i utbildningsnivå. Finns det specifika former av svenskt "kulturellt kapital" som bör analyseras på annat sätt? Den bourdieuska sociologins motsättning mellan kulturella och ekonomiska maktfält kanske behöver modifieras i det svenska samhället. Det kanske i mindre grad än i Frankrike existerar en dominerande, auktoriserad, legitim svensk kultur. Det är också tänkbart att det i mindre grad är fråga om ett kontinuum från den auktoriserade legitima kulturen "nedåt" i de sociala hierarkierna. I vårt land kanske det har funnits en mer autonom folkrörelsekultur, som inte kan reduceras till nedsjunken borgerlig kultur och som möjligen idag konverterats till någon form av organisations- eller informationskapital: indikatorer på innehav av sådant kapital kan vara medlemskap i politiska ungdomsförbund eller studentorganisationer, fackliga uppdrag, utredningsuppdrag, poster i styrelser och nämnder eller liknande.

Detta är en hypotes som vi diskuterat. Man kan tänka sig andra. Problemet är att man dels måste ha en provisorisk uppfattning om vilka skilda slag av "kapital" de studerande besitter (en första uppgift är att söka efter användbara indikatorer), samtidigt som en underbyggd uppfattning om den saken förutsätter empiriska undersökningar. Ett är säkert, nämligen att såväl marxistisk klassanalys som traditionell socialgruppsindelning bygger på ett ohållbart metodiskt postulat om en endimensionell "vertikal" fördelning av resurser: borgarklass, mellanskikt, arbetarklass, respektive socialgrupperna 1, 2, 3 eller hur man nu vill numrera dem. I mindre grova klassifikationer brukar man anta att samhällsstegen har fler än tre pinnar, men problemet kvarstår. Bilden av en stegen är en dålig metafor för ett socialt rum som utbreder sig i mer än en dimension.

Det är uppenbart att i synnerhet medelklasserna och den dominerande klassen fördelar sig längs en eller flera "horisontella" dimensioner, vilka kan analyseras på många sätt: exempelvis som motsättningar mellan att vara privatanställd och att vara anställd inom offentlig sektor; mellan att bygga sin ställning å ena sidan på tillgång till ekonomiskt kapital eller närhet till det ekonomiska maktfältet och å andra sidan på utbildningskapital eller annat symboliskt kapital; mellan "uppkomlingar" och "nyrika" å ena sidan och familjer med anciennitet inom de högre klasserna å den andra; mellan arbete med ting och arbete med information.

Ett av Pierre Bourdieus viktigaste bidrag har varit att han visat på sätt att göra dessa "horisontella" dimensioner, som sålunda kan framträda i många skepnader, operationaliserbara och åtkomliga för empiriska studier. Detta är en förklaring till att Bourdieu och hans medarbetares arbete, vilket läsaren säkert noterat, betytt en hel del för våra diskussioner om studerandeprojekten.

Det kan förefalla som ett överkrav på högskoleforskningen att den skall relatera högskolans fält till andra maktfält. Forskning med den additativa ambitionen att säga allt ("vi måste få med de psykosociala aspekterna, och makronivån, och mittemellanorganisationsnivån och vardagens mikrofysik") lyckas sällan säga något intressant om någonting. Trots att det är krävande bör nog ändå frågan om de fält som utbildningen förbereder för hållas levande, i likhet med frågan om förhållandet mellan högskolefältet och andra fält. Annars blir resultaten från studier av en viss utbildningsinstitutionens inre liv eller av en viss studerandegrupp svårtolkade.

Förskollärarytbildningen låter sig knappast begripas utan kännedom om utbildningsinstitutionens förbindelser med politiska och administrativa maktfält (Socialstyrelsen), utan kännedom om journalistikens maktfält (kraftmätningen mellan debattörer som investerat i ståndpunkter för och emot den pedagogiska och socialpolitiska progressivismen), eller utan kännedom om den arbets- och äktenskapsmarknad som väntar de nyutbildade förskollärarna.

Till sist några ord för att motivera den vikt jag här fäst vid de kulturella och ekonomiska makteliternas reproduktionsstrategier.

Sociologer har ägnat oproportionerligt stor uppmärksamhet åt de grupper som kallas underpriviligierade och resurssvaga, och alldeles särskilt åt "riskgrupper" som om de inte kontrolleras kostar staten pengar och ställer till oreda. Sociologer vet ojämförligt mycket mer om alkoholisters och socialhjälpstagares liv än om företagsledares och fackföreningsledares, journalisters och biskopars. Inom högskoleforskningen finns goda möjligheter att rikta sökarljuset mot maktfälten och eliterna. Inte bara vetenskapliga utan också etiska skäl talar för en sådan tyngdpunktsförskjutning. Forskaren slipper ge sig på de mest försvarslösa och utsatta, och kan, genom att i högre grad göra dem som i någon mån är hans likar till sina studieobjekt, finna en väg ut ur den traditionella intellektuelles roll att tala för andra, "folket" eller "människorna", utan att behöva räkna in sig själv och utan att märka att han talar i stället för andra.

BILAGOR

SEMINARIET 'STUDERANDE I HÖGSKOLAN'

DELTAGARFÖRTECKNING

s 1 (2)

<i>Jan Holmer</i>	<i>Rektorsämbetets kansli Göteborgs universitet Vasaparken 411 24 GÖTEBORG</i>
<i>Allan Svensson</i>	<i>Pedagogiska institutionen Göteborgs universitet Box 1010 431 26 MÖLNDAL</i>
<i>Solveig Mårtensson</i>	<i>Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi Lunds universitet Sölvegatan 13 223 62 LUND</i>
<i>Bodil Eriksson</i>	<i>SAMU Östunagatan 3 753 23 UPPSALA</i>
<i>Gunnar Hede</i>	<i>Pedagogiska institutionen Uppsala universitet Box 2109 750 02 UPPSALA</i>
<i>Anders Olofsson</i>	<i>Pedagogiska institutionen Umeå universitet 901 87 UMEÅ</i>
<i>Berthel Sutter</i>	<i>Institutionen för tillämpad psykologi Umeå universitet 901 87 UMEÅ</i>

Donald Broady
Mikael Palme

Institutionen för pedagogik
Högskolan för lärarutbildning
i Stockholm
Box 34103
100 26 STOCKHOLM

Inger Wistedt

Pedagogiska institutionen
Stockholms universitet
106 91 STOCKHOLM

Mona Bessman
Brit Rönnbäck

Pu-enheten
Stockholms universitet
Skära villan
106 91 STOCKHOLM

Marianne Bauer
Barbro Berg
Inger Alm

FoU-enheten
UHÄ
Box 45501
104 30 STOCKHOLM

Uppföljning & policystudier

SKRIFTSERIE 1987:2

Uppföljning & policystudier är en del av UHÄ:s FoU-program. Uppgiften är att följa utvecklingstendenser och göra studier som kan tjäna som underlag för debatt och beslut i högskolan.

Resultaten av dessa studier redovisas i serien Projektrapporter. Dessutom finns en serie Arbetsrapporter samt en Skriftserie för litteraturöversikter, debatt m m. Information om pågående projekt ges i informationsbladet Uppföljning och policystudier.

Samtliga kan beställas från UHÄ:s FoU-enhet.

Universitets- och Högskoleämbetet, FoU-enheten
Box 45501, 104 30 STOCKHOLM Telefon 08-728 36 00

ISSN 0281-305X